

บทที่ 3

ระเบียบวิธีวิจัย

โครงการสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนในการแก้ไขปัญหาวิกฤตหมอกควันเป็นโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการ (Operational Research) เน้นการมีส่วนร่วมของประชาชนในท้องถิ่น และมีการขยายผลองค์ความรู้ทางวิชาการ ไปประยุกต์ให้เกิดประโยชน์ในชุมชน การดำเนินงานจึงเป็นการผสมผสานองค์ความรู้ที่มีอยู่แล้วมาใช้ให้เกิดประโยชน์กับสังคมอย่างแท้จริง โดยมีแผนการดำเนินการและขั้นตอนการปฏิบัติงาน ดังนี้

3.1 กำหนดสาเหตุและหาพื้นที่ของการเกิดหมอกควัน

ดำเนินการใช้เทคโนโลยีดาวเทียมในการจับภาพจุดความร้อนซึ่งเชื่อมโยงกับการเกิดหมอกควันเป็นระยะ ๆ ทำให้สามารถระบุพื้นที่และสาเหตุของการเกิดหมอกควันได้ จากข้อมูลเหล่านี้ทำให้สามารถระบุพื้นที่ที่มีการเผาป่าซ้ำซากและยังสามารถระบุขอบเขตของการเผาป่าได้ ในขั้นตอนนี้จะสามารถกำหนดพื้นที่เร่งด่วนของการแก้ปัญหาเผาป่า และเนื่องจากสภาพของจังหวัดเชียงใหม่มีสภาพที่แตกต่างกันอยู่ 7 ลักษณะตามสภาพของพื้นที่ตามลักษณะการประกอบอาชีพ เช่น การเผาป่าเพื่อทำไร่เลื่อนลอย การเผาป่าเพื่อทำพืชสวน การเผาเพื่อทำพืชไร่ หรือแม้กระทั่งมีการเผาป่าเพื่อหาของป่า ดังนั้นพื้นที่เร่งด่วนจึงกระจายไปตามลักษณะพื้นที่ 7 ประเภทบนแอ่งเชียงใหม่ ได้แก่ พื้นที่ลุ่มน้ำกว๊นา พื้นที่ชุมชนเมืองสาขาแม่น้ำปิง พื้นที่ด้านตะวันออกคอยอินทนนท์และลุ่มน้ำสาขา พื้นที่ด้านตะวันตกคอยอินทนนท์พื้นที่ลุ่มน้ำฝางพื้นที่ดอยสุเทพ พื้นที่ลุ่มน้ำปิงตอนบน นอกจากนี้จะใช้ข้อมูลดาวเทียมแล้วยังมีการใช้ข้อมูลรายงานจากสำนักงานทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมถึงรายงานจากองค์การบริหารส่วนท้องถิ่นประกอบการกำหนดพื้นที่วิจัยเชิงปฏิบัติการ ซึ่งมีหลักเกณฑ์ที่ใช้พิจารณาคัดเลือกพื้นที่ดังต่อไปนี้

1. ใช้พื้นที่ที่ได้รับการยอมรับว่ามีวิธีบริหารจัดการในการป้องกันและแก้ไขปัญหาหมอกควันและสิ่งแวดล้อมได้อย่างต่อเนื่อง
2. ชุมชนหรือพื้นที่ที่มีรูปแบบการจัดการแก้ไขปัญหาหมอกควันตามเกณฑ์และวิธีการคัดเลือกของกรมควบคุมมลพิษให้ได้รับรางวัล “ชุมชนต้นแบบปลอดเผา ไร่ควันพิษ”
3. เป็นพื้นที่ที่ได้เสนอตัวไปยังหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับการจัดการแก้ไขปัญหาหมอกควัน

4. เป็นพื้นที่ที่มีโครงสร้างชุมชนที่เข้มแข็งมีความมุ่งมั่น มีแผนงานที่สอดคล้องกับแนวทางของโครงการฯ

เมื่อได้ข้อมูลพื้นที่เสี่ยงต่อการเผาป่ารวมกับข้อมูลชุมชนที่ได้รับรางวัลของกรมควบคุมมลพิษ ขั้นตอนต่อมาคือ การสร้างระบบภูมิสารสนเทศ (Geographical Information System) เพื่อกำหนดพื้นที่ระวางภัยเพื่อให้หน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องโดยเฉพาะหน่วยงานปกครองท้องถิ่นในพื้นที่ดังกล่าว ได้มีส่วนร่วมในการระวางภัยและป้องกันมิให้ชาวบ้านเผาป่าอีกต่อไป ข้อมูลทางภูมิสารสนเทศ เพื่อระบุจุดพื้นที่การเผาบนอาณาบริเวณขอบแอ่งเมืองเชียงใหม่ เป็นวิธีการที่ได้นำมาใช้ในโครงการวิจัยเชิงปฏิบัติการครั้งนี้ โดยเป็นข้อมูลจุดความร้อนจากข้อมูลรายละเอียดต่ำจากดาวเทียม Terra-Aqua ระบบ MODIS ซึ่งเป็นการบันทึกข้อมูลจุดความร้อน (Hotspot) ในช่วงที่มีการเผาไหม้มากในระหว่างเดือนมกราคมถึงเดือนเมษายน ระหว่างปีพ.ศ. 2550-2552 โดยมีความละเอียด 1 ตารางกิโลเมตร ช่วยแสดงภาพการเกิดหมอกควัน หรือจุดความร้อนที่ชัดเจนขึ้นในมิติของเขตอำเภอที่เป็นแหล่งกำเนิดความร้อน ช่วงเวลาที่เกิดจุดความร้อน และข้อมูลพื้นฐานเกี่ยวกับการใช้ที่ดินบนเขตจุดความร้อนเหล่านั้นช่วยเสริมการวิเคราะห์อีกทางหนึ่ง

การวิเคราะห์หาพื้นที่ที่เกิดการเผาไหม้ ดำเนินการโดยนำข้อมูลพื้นที่สิ่งปกคลุมดินประเภทต่าง ๆ ซึ่งการจำแนกสิ่งปกคลุมดินจำแนกออกเป็น 5 ประเภท ได้แก่ 1) พื้นที่ป่าไม้ 2) พื้นที่เกษตรกรรม 3) พื้นที่อยู่อาศัย 4) พื้นที่แหล่งน้ำ และ 5) พื้นที่อื่น ๆ มาวิเคราะห์ร่วมกับข้อมูลจุดความร้อนที่ได้มา โดยได้ทำการจำแนกจุดความร้อนที่มีค่าความเชื่อมั่นที่จะเกิดไฟป่า โดยได้กำหนดให้ค่าความเชื่อมั่นในการเกิดไฟป่า มีค่ามากกว่าและเท่ากับ 60 เปอร์เซนต์ จำนวนจุดความร้อนที่ใช้ในการวิเคราะห์ในช่วงระหว่างเดือนมกราคม ถึงเดือนเมษายน พ.ศ. 2550-2552 มีผลการวิเคราะห์หาจุดความร้อนและข้อมูลสิ่งปกคลุมดินได้ดังนี้

ตารางที่ 3.1 ผลการวิเคราะห์หาจุดความร้อนและข้อมูลสิ่งปกคลุมดิน

สิ่งปกคลุมดิน	จำนวนจุดความร้อน (จุด)	ร้อยละ
1. พื้นที่ป่าไม้	1,580	82.55
2. พื้นที่เกษตรกรรม	263	13.74
3. พื้นที่อยู่อาศัย	28	1.46
4. พื้นที่อื่น ๆ	43	2.25
รวม	1,914	100

3.2 กำหนดรูปแบบทางเลือกของการแก้ปัญหาหมอกควัน

ใช้องค์ความรู้ที่มีอยู่ร่วมกับนักวิชาการจากหลาย ๆ สถาบันและหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนในการหาแนวทางเพื่อแก้ปัญหาให้ชาวบ้านเผาป่าต่อไป เนื่องจากสภาพพื้นที่เป้าหมายมีความแตกต่างกันมาก บางพื้นที่เป็นที่อยู่อาศัยและพื้นที่ทำกินของชาวบ้าน ขณะบางพื้นที่เป็นปัญหาการเผาขยะของคนพื้นราบ การนำเสนอรูปแบบทางเลือก (alternative models) ของการแก้ปัญหา ย่อมแตกต่างกัน รูปแบบที่จะนำมาใช้กับคนในพื้นที่สูงที่ขาดการศึกษาและยังไม่สามารถเดินทางได้สะดวก การขนย้ายฟางข้าวและเศษพืชผักหลังการเพาะปลูกย่อมทำได้ลำบากกว่าสภาพพื้นราบ ขณะที่ชาวบ้านพื้นราบมีการปลูกพืชสวน หลังเก็บเกี่ยวแล้วมีการคัดเลือกผลผลิตและตัดแต่งกิ่งไม้จากพืชยืนต้นแล้ว ทำให้ลักษณะของเศษไม้แตกต่างจากพืชไร่ การกำจัดเศษไม้ย่อมแตกต่างจากขยะที่เป็นพืชไร่ รูปแบบทางเลือกของการกำจัดเศษวัสดุเหลือใช้เหล่านั้นจะต้องสอดคล้องกับลักษณะของวัสดุ ลักษณะของชาวบ้านในพื้นที่ และลักษณะของภูมิประเทศ

การรวบรวมองค์ความรู้เรื่องรูปแบบทางเลือก ซึ่งอยู่ในรูปของข้อมูลเทคโนโลยี การดำเนินงานหรือโครงการที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาวิกฤตหมอกควันมีที่มาจาก 2 แหล่ง คือ

1. การวิจัยเอกสาร (Documentary research) เก็บรวบรวม ค้นคว้าข้อมูลจากเอกสาร เก็บรวบรวมข้อมูลจากตำรา เอกสารวิชาการ และเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการแก้ไขปัญหาหมอกควัน

2. การวิจัยเชิงสำรวจ (Survey research) เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูลจากการสำรวจพื้นที่นำร่องเพื่อพัฒนารูปแบบทางเลือก (development alternative models) ในการแก้ไขปัญหา

องค์ความรู้ในรูปแบบทางเลือก (Alternative models) เพื่อการกำจัดเศษวัสดุเหล่านั้นมีค่อนข้างมากพอสมควร เพราะมีการศึกษาจากหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนมาแล้ว เช่น การเสนอให้นำเอาเศษไม้ใบหญ้ามาทำเป็นถ่านเพื่อนำมาจำหน่ายหารายได้เพิ่ม หรือการนำเอาเศษวัสดุดังกล่าวมาทำเป็นปุ๋ย หรือแม้กระทั่งการนำเอาสิ่งเหล่านั้นมาหมักเพาะให้เกิดแก๊สชีวภาพ เป็นต้น แต่รูปแบบทางเลือกเหล่านี้จะต้องนำมาใช้ให้เหมาะสมกับแต่ละพื้นที่ ดังนั้นในขั้นนี้จึงเป็นการสังเคราะห์ข้อมูลที่ได้เพื่อสร้างเป็นรูปแบบทางเลือก (Alternative models) และการพัฒนารูปแบบทางเลือก (Development alternative models) โดยการทดสอบรูปแบบหรือปรับรูปแบบให้เหมาะสมสามารถนำมาประยุกต์ให้เข้ากับสภาพแวดล้อมในแต่ละชุมชน สำหรับการจัดการปัญหาวิกฤตหมอกควันในพื้นที่นำร่อง

3.3 นำองค์ความรู้ในรูปแบบทางเลือก (Alternative models) มาปฏิบัติ

ในการดำเนินงานบนพื้นที่นำร่อง 7 พื้นที่ในจังหวัดเชียงใหม่ 2 พื้นที่ในจังหวัดลำพูน 2 พื้นที่ในจังหวัดลำปาง และ 1 พื้นที่ในจังหวัดแม่ฮ่องสอน ภายใต้กิจกรรมใน “โครงการสร้างความเข้มแข็งแก่ชุมชนในการแก้ไขปัญหาวิกฤตหมอกควัน กิจกรรมศึกษาวิจัยทางเลือกในการแก้ไขปัญหาหมอกควัน และการพัฒนาเครือข่ายการเฝ้าระวัง” (ตารางที่ 3.2) เป็นความพยายามเพื่อศึกษา และทดลองสร้างเครือข่ายเชิงนโยบายเพื่อนำทางเลือกที่เหมาะสมไปใช้ป้องกันปัญหาหมอกควันจากการเผา

โครงการนำร่อง (pilot project) ในพื้นที่เป้าหมายของโครงการฯ เป็นการดำเนินงานร่วมกันกับหน่วยงานของรัฐหรือเอกชนในพื้นที่ให้ร่วมกันจัดทำโครงการเพื่อแสวงหาทางเลือกที่เหมาะสมในการกำจัดเศษพืชเศษใบไม้ในชุมชนหรือการเพิ่มมูลค่าจากซากวัสดุการเกษตร และทำการเผยแพร่ทางเลือกใหม่ในการแก้ไขปัญหาการเผาให้กับชุมชนเป้าหมายในการขยายผลภายใต้พื้นที่ดำเนินโครงการ โดยมีการจัดเตรียมอุปกรณ์ที่จำเป็นให้บางส่วนที่ไม่สามารถจัดหาได้เองในพื้นที่ และมีการส่งเสริมชุมชนที่เป็นแหล่งเรียนรู้สำหรับการแก้ปัญหาอย่างยั่งยืน (sustainability) ในระยะยาวด้วย

ตารางที่ 3.2 เครือข่ายในพื้นที่วิจัยเชิงปฏิบัติการ

พื้นที่วิจัยเชิงปฏิบัติการ	จำนวนผู้เข้าร่วมโครงการฯ
1. ต.ช่างเคิ่ง, ต.บ้านทับ, ต.แม่ศึก, ต.แม่นาจร อ.แม่แจ่ม จ.เชียงใหม่	86 คน
2. ต.สะเมิงใต้ อ.สะเมิง จ.เชียงใหม่	81 คน
3. ต.เชียงดาว อ.เชียงดาว จ.เชียงใหม่	172 คน
4. ต.หางดง อ.ฮอด จ.เชียงใหม่	83 คน
5. ต.บ้านหลวง อ.จอมทอง จ.เชียงใหม่	86 คน
6. ต.แม่หอพระ อ.แม่แตง จ.เชียงใหม่	62 คน
7. ต.น้ำแพร่ อ.หางดง จ.เชียงใหม่	67 คน
8. ต.เวียงใต้ อ.ปาย จ.แม่ฮ่องสอน	138 คน
9. ต.แจ้ซ้อน อ.เมืองปาน จ.ลำปาง	66 คน
10. ต.ทุ่งฮั่ว อ.วังเหนือ จ.ลำปาง	82 คน
11. ต.นครเจดีย์ อ.ป่าซาง จ.ลำพูน	112 คน
12. ต.ทากาศ อ.แม่ทา จ.ลำพูน	79 คน

3.4 สร้างองค์ความรู้การจัดการป้องกันหมอกควัน

นำผลการปฏิบัติงานในพื้นที่นำร่องมาทบทวนปรับปรุงแก้ไขรูปแบบทางเลือก และนำความรู้ที่ได้จากการปฏิบัติการในโครงการนำร่องออกสู่สาธารณะ โดยมีการดำเนินการ 2 ลักษณะ คือ การจัดทำเอกสารคู่มือเผยแพร่ และการจัดอบรมเชิงปฏิบัติการให้กับเยาวชนและผู้นำท้องถิ่น รวมทั้งการจัดทำวีดิทัศน์ และเอกสารคู่มือการป้องกันการเผาป่าและเผาเศษวัสดุเหลือใช้ จะเป็นการนำไปเผยแพร่แก่หน่วยงานปกครองท้องถิ่น องค์กรพัฒนาเอกชน โรงเรียน วัด และประชาชนทั่วไปในพื้นที่

3.5 อบรมเยาวชน ผู้นำชุมชนและสร้างภาคีความร่วมมือ

การอบรมเยาวชนและผู้นำชุมชนเพื่อสร้างความร่วมมือทั้งจากภาครัฐและประชาชนในพื้นที่ที่มีความเสี่ยงสูงจำนวน 12 ตำบล จะมีการนำรูปแบบทางเลือก (Alternative models) ที่ได้จากการปฏิบัติงานในพื้นที่นำร่องไปขยายผล ในพื้นที่ที่กำหนดไว้ โดยจัดให้การอบรมเยาวชน และผู้นำท้องถิ่นเพื่อหารูปแบบการป้องกันการเผาป่าและเผาเศษวัสดุเหลือใช้ ให้ได้รับการยอมรับจากประชาชนที่เกี่ยวข้อง สำหรับนำรูปแบบที่เหมาะสมในการป้องกัน การเผาป่า และเผาเศษวัสดุไปใช้ในชุมชนของตน โดยจัดเป็นโครงการอบรมเชิงปฏิบัติการเรื่อง “ทางเลือกใหม่ในการแก้ไขปัญหาวิกฤตหมอกควัน” นอกจากนั้นยังมีการให้นักศึกษาที่มีภูมิลำเนาในพื้นที่เสี่ยงต่อการเผาป่าได้เข้ามารับการอบรมเพื่อนำความรู้กลับไปยังภูมิลำเนาของตน โดยคัดเลือกจากเยาวชนและผู้นำท้องถิ่นในพื้นที่เสี่ยงต่อการเผาป่าและเผาเศษวัสดุ ในกลุ่มเป้าหมายจำนวนไม่น้อยกว่า 800 คน ประกอบด้วยเยาวชนไม่น้อยกว่า 800 คน ประกอบด้วยเยาวชนไม่น้อยกว่า 400 คน และผู้นำชุมชนไม่น้อยกว่า 400 คน เมื่อสิ้นสุดโครงการ

การอบรมทุกพื้นที่นำร่องและพื้นที่ขยายผลของโครงการ เป็นการอบรมประกอบการทดลองปฏิบัติจริง เพื่อให้ประชาชนในพื้นที่เสี่ยงได้รับรู้และยอมรับรูปแบบทางเลือก (Alternative models) นอกจากนั้นเยาวชนที่เข้ารับการอบรมจะประกอบด้วยบุตรหลานของประชาชนในพื้นที่วิธีการอบรมอาจมีการดูงานในพื้นที่นำร่อง และมีการทดลองวิธีการต่าง ๆ ในการจัดการเศษวัสดุเหลือใช้ที่สามารถนำไปใช้ได้ในชีวิตจริง นอกจากนั้นเพื่อให้เกิดความผูกพันและเป็นภาคีร่วมกันในการจัดการวัสดุเหลือใช้และการป้องกันการเผา ผู้เข้ารับการอบรมจะได้รับสื่อและหมวกหลังจากอบรมเสร็จเรียบร้อยแล้ว เพื่อให้ชุมชนได้รับรู้ถึงเจตนารมณ์ร่วมกันและเป็นเครือข่ายในการป้องกันการเผาและแก้ไขปัญหาวิกฤตหมอกควันในชุมชน นอกเหนือจากได้รับเอกสารคู่มือที่แจกให้แก่ผู้รับการอบรมทุกท่าน

โดยทางโครงการฯ หวังว่าหากจัดอบรมเชิงปฏิบัติการเสร็จเรียบร้อยแล้ว จะสามารถสร้างเครือข่ายและแหล่งเรียนรู้ในการร่วมกันป้องกันและแก้ไขปัญหาวิกฤตหมอกควันได้ อีกทั้งยังสามารถสร้างจิตสำนึกและความกระตือรือร้นให้กับคนในชุมชนได้ตระหนักถึงอันตรายจากควันพิษ และหันมาร่วมมือกันลดการเผา อนุรักษ์สิ่งแวดล้อมมากขึ้น กระทั่งนำไปสู่การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในการกำจัดขยะ กำจัดเศษวัสดุเหลือใช้ทางการเกษตรอย่างถูกวิธี สมดุลและเป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อมมากขึ้นด้วย

หลังจากการวางแผนและขั้นตอนการปฏิบัติงาน ทางโครงการได้จัดทำฐานข้อมูลไฟป่าและการเผาในบริเวณพื้นที่ศึกษา 4 จังหวัด ในระบบสารสนเทศทางภูมิศาสตร์ (Geographical Information System: GIS) เพื่อระบุจุดการเกิดไฟป่าและการเผา แล้วดำเนินการวิเคราะห์หาพื้นที่เฝ้าระวังต่อการเกิดไฟป่าและการเผาต่อไป ดังจะนำเสนอในบทที่ 4 พื้นที่เฝ้าระวังต่อการเกิดไฟป่าและการเผา